

Маловідомий портрет Миколи Гоголя роботи італійського художника Антоніо Зона, 1847, Венеція. З архіву професора В.Гіппіуса.

ПНР по декорації. Постаць Пушкіна за столом, на якому лежать розгорнуті «Вечори». Поруч актор.

Пушкін. Сейчас прочёл «Вечера близь Диканьки», они изумили меня. Вот настоящая весёлость, искренняя, непринуждённая, без жеманства, без чопорности. А местами какая *поэзия, какая чувствительность!* Всё это так необычайно в нашей литературе, что я доселе не образумился.

Камера підіймається і там, за чорно-білою «гравюрною» декорацією, відкривається ярмарковий майдан, де все живе рухається, змінюється, звучить. Впереміж ідуть ярмаркові плани, то денні, то вечірні пейзажі, малюнки облич, постатей, цілих груп персонажів «Вечорів» — реальні і фантастичні, кумедні і сумні.

Диктор. Що ж так вразило Пушкіна? Звідки шалена популярність Рудого Панька серед читачів? У «Вечорах» відкрився новий, абсолютно невідомий світ. Звичайно, вони і до цього читали десятки, якщо не сотні оповідок і анекдотів «из малороссийского быта» — малоросійська тема була тоді в моді. Але Гоголь відкрив зовсім іншу, чарівну і загадкову, Україну. Тут було інше світосприйняття й інше світобачення — яскраве, неповторне, сповнене радістю і живим рухом, оповите поезією, про яку вони навіть не здогадувалися. Такого ще не було.

Камера повертається в петербурзьку декорацію, але і тут все змінилося. Змінюється перспектива, лінії вигинаються, зміщуються пропорції, з'являється колір. А на тому тлі рухаються тіні і силуети смішних і зловісних персонажів.

Диктор. А потім той незвичайний чужий і відсторонений погляд упав на такий знайомий і звичайний для них Петербург, і з'явився «Невський проспект», з'явилися «Арабески». І виявилось, що нічого вони про Петербург не знають, що він зовсім не такий, яким їм здавався. Що живе він своїм напруженим і потаємним життям, що й тут є поезія, похмура і містична. Що є в ньому загадка, яку першим помітив Гоголь і розгадати яку намагатимуться наступні покоління російських поетів.

На тому тлі Художник продовжує працювати над портретом. Ось

Ростислав Плахов-Модестов, Ганна Чміль

РОЗІРВАНА ДУША (ЗАГУБЛЕНИЙ РАЙ)

Літературний сценарій
науково-просвітницького фільму. Фрагмент

опис зовнішності Гоголя, зроблений в той час Аксаковим. «Наружный вид Гоголя был тогда совершенно другой и невыгодный для него: хохол на голове, гладко подстриженные височки, выбритые усы и подбородок, большие и сильно накрахмаленные воротнички придавали совсем другую физиономию его лицу; нам показалось, что в нём было что-то хохляцкое и плутоватое. В платье Гоголя приметна была претензия на щегольство, на нём был пёстрый светлый жилет с большой цепочкой».

Диктор. І все це багатство, все це смішне і щемне, сповнене нечуваної раніше поезії, відкрив світові кумедний, одягнений з претензією на моду юнак. Хитруватий кар'єрист, маленький чиновник — Хлестаков.

Гоголь. ... — Книжка моя понравилась здесь всем, начиная от государыни... Всё лето я прожил в Павловске и Царском Селе. Почти каждый вечер собирались мы: Жуковский, Пушкин и я, о, если бы ты знал, сколько прелестей вышло из-под пера сих мужей!.. Государыня приказала мне читать в находящемся в её ведении институте. Испанский посланник, большой чудак и погодопредсказатель, утверждает, что такой непостоянной и мерзкой зимы, какова будет теперь, ещё никогда не было... Скажите мошеннику, полтавскому почтмейстеру, что я на днях, видевшись с князем Голицыным, жаловался ему о неисправности почт...

Художник працює над портретом: переможно, по-півнячому стирчить чуб, задержуватий веселий погляд. Змінюється тло, стає мерехтливим, на ньому весело виграють сонячні зайчики.

Хлестаков! Ну чистий Хлестаков! Але Хлестаков, який багато і плідно працює, який переносить свою уяву, свої буйні фантазії на папір, і вони приносять радість читачам, приносять радість і задоволення йому самому.

З листа до рідних. Живите как можно веселее, прогоняйте от себя неприятности, всё пройдёт, всё будет хорошо. Труд всегда имеет неразлучную спутницу свою — весёлость. Я теперь более нежели когда либо тружусь и более нежели когда-либо весел.

Робота над портретом продовжується вже у Василівці. Густі віти дерев, весела зелена травичка, будинок старої садиби.

Диктор. Переможцем їде Ніколінка в рідну Василівку. У Василівку, звідки мамінка посилала йому гроші на проживання у Петербурзі, звідки йшли до нього грубезні листи і посилки із казками та легендами, описами народних звичаїв та обрядів, стародавнього обладунку та одержі — все, з чого власне і вибудував він свої «Вечори».

Стара садиба, через вікно камера заглядає в освітлені сонцем кімнати. Там біля вікна постать молоденької дівчини — сестри Гоголя. Актриса озвучує текст.

Сестра Гоголя. Брат приїхав за нами, чтобы отвезти нас в Петербург в Патриотический институт, где он преподавал историю. Приезд брата был для нас истинный праздник. Со мною он был ласковее чем с другими и чаще играл и шутил. Дома он очень входил в хозяйство и занимался усадьбой и садом. Он сам раскрасил красками потолок в зале и гостиной; наденет белый фартук, станет на высокую скамейку и рисует. Помню, я отворила дверь, просунула голову, а он мазнул меня по носу кисточкой с краской.

Робота над портретом на тлі старої садиби.

Лист до Дмитрієва. Весь август здесь был прелестен, начало сентября похоже на лето. Я в полном удовольствии, может быть, нет в мире другого, влюбленного с таким иступленным в природу, как я...

Робота над портретом вже в графічній монохромній декорації Петербурга. Але за тією скупою лаконічною декорацією і кризь неї проступають на вогняному тлі неясні, сповнені динаміки, постаті, брязкотить зброя, гримлять литаври і гуркочуть гармати.

Диктор. Українські канікули швидко закінчилися. Знову холодний чиновний Петербург, але те повернення до рідної землі, до рідних стін не минуло даремно, щось підняло, щось розбудило в душі: Малоросія ставала Україною.

Лист до Максимовича. Теперь я принялся за историю нашей единственной бедной Украины. Мне кажется, что я напишу её, что я скажу много того, что до меня не говорили.

Художник працює над портретом. Портрет міняється, «дорослішає», стає довгим волосся, над вустами з'являються вуса. Міняється і тло. За графічною декорацією Петербурга ясно читаються широкі Дніпрові далі, зелені схили берегів, густі квітучі сади, струнки бані київських церков і монастирів.

Диктор. А в Києві відкривається університет святого Володимира і з'являється можливість з чужого холодного Петербурга перебраться до теплого рідного Києва.

Лист до Максимовича. Туда, туда! В Киев, в древний прекрасный Киев! он наш, он не их, — не правда? Там или вокруг него деялись дела старины нашей. Мне надоел Петербург, проклятый климат его. Да это славно будет, если мы займём с тобою Киевские кафедры: много можно будет наделать добра. А новая жизнь среди такого хорошего края! Там можно обновиться всеми силами.

Диктор. В цих сподіваннях Гоголь зустрічає новий 1834 рік.

Гоголь. Таинственный, неизъяснимый 1834! Где означу я тебя великими трудами? Среди ли этой кучи набросанных один на другой до-

мов, гремящих улиц, кипящей меркантильности, — этой безобразной кучи мод, парадов, чиновников, диких северных ночей, блеска и низкой бесцветности? В моём ли прекрасном, древнем, обетованном Киеве, увенчанном многоплодными садами, опоясанном моим южным, прекрасным чудным небом, где гора обсыпана кустарниками со своими как бы гармоническими обрывами, и подмывающий её мой чистый и быстрый, мой Днепр — там ли?

Я совершу. Жизнь кипит во мне. Труды мои будут вдохновенны. Я совершу.

Раптом «київські» образи тьмяніють, пропадають. Залишається скупо освітлена жорстка декорація Петербурга. На аркуші паперу канцелярське перо випишує бездушні рядки.

Диктор. «Определён адъюнктом по кафедре истории при Императорском С.-Петербургском университете. 1834 г. июля 20-го.

Кризь канцелярські рядки проступає малюнок-ілюстрація до «Вечора на Івана Купала». Наїзд на постать Басаврюка.

Диктор. Першим з-поміж оповідань, що ввійшли до «Вечорів», Гоголь написав «Вечір на Івана Купала» — розповідь про те, як Петрусь продав душу дияволі.

«Полно горевать тебе, козак!» — загремело что-то басом над ним. Оглянулся: Басаврюк! у! какая образина! Волосы — щетина, очи — как у вола! Знаю, чего недостаёт тебе: вот чего!» Тут брякнул он с бесовскою усмешкою кожаными, висевшим у него возле пояса, кошельком. Вздрогнул Петро. «Ге, ге, ге! да как горит — заревел он, пересыпая на руку червонцы, — ге, ге, ге! да как звенит! А ведь и дела только одного потребую, за целую гору таких цяцек». — «Дьявол! — закричал Петро. — Давай его! На всё готов!» Хлопнули по рукам».

Пекельні відблиски на обличчі Басаврюка. За ним постає зовсім інше обличчя. Відїзд — і ми бачимо постать Белінського в петербурзькій декорації. Актор проговорує текст з його статті.

Диктор. У відомстві, що цікавиться людськими душами, знають кого до кого посилати і що кому пропонувати. У випадку з Гоголем роль Басаврюка було доручено «Неистовому Виссариону» — Белінському і пропонували, звичайно, не гроші.

Белінський. г. Гоголь ещё только начал своё поприще, следовательно наше дело высказать своё мнение о его дебюте и о тех надеждах в будущем, которые подаёт этот дебют. Эти надежды велики, ибо г. Гоголь владеет талантом необыкновенно сильным и высоким. По крайней мере, в настоящее время он является главою литературы, главою поэтов; он становится на место, оставляемое Пушкиным (до речі, це 1835 р. — Пушкін ще живий). Предоставим времени решить, чем и как кончится поприще г. Гоголя, а теперь будем желать, чтобы этот прекрасный талант долго сиял на небо-склоне нашей литературы, чтобы его деятельность равнялась его силе.

ПНР від постаті Белінського на портрет Гоголя, наїзд.

Диктор. Уявляєте, що означає прочитати про себе таке Гоголю! Гоголю з його жадобою до слави і загального визнання. А що ж взамін?

Камера повертається до постаті Белінського.

Белінський. Какая глибокая мысль в этом факте, что Гоголь, страстно любя Малороссию, всё-таки стал писать по-русски, а не по-малороссийски. Если в Малороссии и может явиться великий поэт, то не иначе, как под условием, чтобы он был русским поэтом, сыном России, горечно принимающим к сердцу её интересы, страдающий её страданиями, радующийся её радостями.

Портрет Гоголя. Дуже повільний наїзд, і поки він продовжується, змінюється освітлення і змінюється сам портрет. Обличчя старіє, похмурніє, на ньому з'являється вираз глибокого страждання.

Диктор. Отже, все-таки йдеться про душу. І Гоголь зголосився. Чи знав він, яку страшну ціну доведеться платити, на які дійсно пекельні муки себе прирікає? Мабуть, все-таки знав, точніше передчував. Він взагалі був відуном і вмів крізь туман, який закриває майбутнє, розрізнити його далекі і непевні риси. Бо звідки в часи веселих райдужних надій виникають «Записки божевільного»?

«Боже! Что они делают со мною! Они льют мне на голову холодную воду! Они не внемлют, не видят, не слушают меня? Что я сделал им? За что они мучают меня? Чего хотят они от меня бедного? Что могут дать я им? Я ничего не имею...»

Але знову спалахує світло, знов обличчя на портреті молоде і щасливе.

Диктор. Але поки що все прекрасно. Поки що на сцені з «височайшого соизволения» іде перша вистава «Ревізора».

Відїзд. Художник біля портрета в декорації «Театр». Оксамитовий бар'єр ложі, яскраві люстри, постаті глядачів. Поруч з постаттю Смирнової говорить наша актриса.

Смирнова. На спектакле государь был в эполетах, партер был ослепителен, весь в звёздах и других орденах. Министры сидели в первом ряду. Они должны были аплодировать при аплодисментах государя, который держал обе руки на барьере ложы. Громко хохотали.

Актор говорить, стоячи поруч з постаттю Вяземського.

Вяземський. «Ревизор» имел полный успех на сцене: общее внимание зрителей, рукоплескания, задушевный и громогласный хохот, вызов автора после двух первых представлений — ни в чём не было недостатка.

ПНР від постаті Вяземського на портрет. Наїзд.

Гоголь. «Ревизор» сыгран и у меня на душе так смутно, так странно... Я ожидал, я знал наперёд, как пойдёт дело, и при всём том чувство грустное и досадно-тягостное облекло меня. Моё же создание мне показалось противно, дико и как будто вовсе не моё.

Диктор. Дивно, але тріумф «Ревізора» Гоголь сприйняв як власну катастрофу. Чому?

Фон за портретом змінюється, чорніє. З глибокої темряви починають виступати зображення витворів Гоголівської фантазії. Спочатку вони світлі, веселі чи сумні. Потім їхній характер змінюється, стає похмурішим, гротескнішим. Потворні деталі, образи, сцени, змінюючи одна одну, насуваються на портрет Гоголя з усіх боків.

Гоголь. Пушкин мне говорил, что ни у одного писателя нет этого дара, выставит так ярко пошлость жизни, очертит в такой силе пошлость пошлого человека, чтобы вся та мелочь, которая ускользает

от глаз, мелькнула бы крупно в глаза всем. Вот моё главное свойство, достоинство, которого точно нет у других писателей.

Диктор. Ох, яким небезпечним і фатальним для Гоголя було те його «достоїнство». Все було прекрасно, поки він зображав те, що було йому близьким, рідним душі його. Тоді виходили Вакули і Оксани, Коржі і Пузаті Пацюки, виходили Пульхерії Іванівни й Афанасії Івановичі — кумедні, смішні, але безкінечно близькі і йому, і читачеві, варті співчуття і жалю.

Зовсім інше було, коли погляд його падав на чуже, немиле, те, що душа його не сприймала. Тоді виходять Пирогови і Ковальови, виходить «Ревізор», виходять «Мертві душі», які він тоді почав уже писати. Виходило те, що, здається, лякало і самого Гоголя.

Гоголь. Если бы кто видел те чудовища, которые выходили из-под пера вначале для меня самого, он бы точно содрогнулся. Когда я начал читать Пушкину первые главы из «Мертвых душ» в том виде, в каком они были прежде, то Пушкин, который всегда смеялся при моём чтении (он же был охотник до смеха), начал понемногу становиться всё сумрачнее, сумрачнее и, наконец, сделался совершенно мрачен. Когда же чтение кончилось, он произнёс голосом тоски: «Боже, как грустна наша Россия!» Тут-то я увидел, в каком ужасающем для человека виде может быть ему представлена тьма и ужащающее отсутствие света.

Диктор. Гоголь злякався тієї темряви, тієї відсутності світла, зрозумів, наскільки він чужий Росії і наскільки вона чужа йому, зрозумів, яку ціну йому доведеться платити за звання її першого поета. І він кидається за кордон — тікає подалі від Петербурга, подалі від Росії.

Знову стелиться далека дорога, мерехтять будівлі, огорожі, мости. Рух уповільнюється, відкривається гравюрна, осяяна світлом Італія, гравюрний, сповнений вічної краси і гармонії Рим.

Портрет Гоголя, відїзд: декорація «Рим» — легка, пронизана світлом. Художник кладе на портрет нові світлі мазки.

Гоголь. Лист до Жуковського. Если бы вы знали, с какою радостью я полетел в мою душеньку, в мою красавицу Италию! Она моя! Ничто в мире её не отнимет у меня. Я родился здесь. Россия, Петербург, снега, подлещы, департамент, кафедра, театр — всё это мне снилось. Я проснулся опять на Родине.

Диктор. Все! Нову батьківщину, батьківщину душі нарешті знайдено.

Наїзд на портрет, на нього наче лягає тень, освітлення тьмяніє, стає «петербурзьким».

Але весь жах у тому, що контракт про заклад душі вже підписано. Весь жах у тому, що в тому самому листі до Жуковського Гоголь вимушений дякувати за срібляники, отримані за неї. І якими словами дякувати!

Гоголь. Я получил данное мне великодушным нашим государем вспоможение. Благодарность сильна в груди моей, но изливание её не достигнет к его престолу. Как некий Бог, он сыплет полною рукою благодаяния и не желает слышать наших благодарностей; но может быть слово бедного поэта дойдет до потомства и прибавит умилённую черту к его царственным доблестям!

Диктор. Ну, що тут сказати? Яюсь аж не зручно читати...